

วิพากษ์การเรียนรู้วัฒนธรรม
ในระบบการศึกษาขั้นพื้นฐานของรัฐไทย
Criticism of Culture Learning
in the Basic Education System of the Thai State

นฤพนธ์ ด่วงวิเศษ
Narupon Duangwises

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
ถ.บรมราชชนนี เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ 10170

Sirindhorn Anthropology Centre,
Borommarachachonnani Road, Taling Chan District, Bangkok, 10170

Corresponding author E-mail: narupon.d@sac.or.th

Received: June 29, 2022

Revised: December 8, 2022

Accepted: December 8, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่าการเรียนเนื้อหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่อยู่ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ของกระทรวงศึกษาธิการ เป็นการสอนวัฒนธรรมที่ตอกย้ำอุดมการณ์แบบชาตินิยมและทำให้ผู้เรียนปฏิบัติตนเป็นคนดีมีคุณธรรมและภูมิใจในวัฒนธรรมไทยที่งดงาม ซึ่งเป็นการมองข้ามวิถีชีวิตที่หลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่อาศัยในท้องถิ่นต่างๆมายาวนาน ผู้เขียนยังชี้ให้เห็นปัญหาของกระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยมที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนพัฒนาสติปัญญา จนมองวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่อยู่นอกตัวผู้เรียน พร้อมทั้งเสนอให้นำมุมมองทางมานุษยวิทยามาเป็นแนวทางเพื่อปรับการเรียนวัฒนธรรมที่มองเห็นการเปลี่ยนแปลงชีวิตของกลุ่มคนที่หลากหลายในบริบทสังคมการเมือง

คำสำคัญ: วัฒนธรรม, การศึกษาขั้นพื้นฐาน, กระทรวงศึกษาธิการ, ชาตินิยม, ความเป็นไทย

Abstract

This article would like to point out that culture learning in the core curriculum of basic education of the Ministry of Education reinforces the ideology of nationalism and makes the learners behave as good, virtuous people and be proud of the beautiful Thai culture. Such teaching and learning has long overlooked the diverse lifestyles of ethnic groups living in various localities. The author also points out the problem of the positivist paradigm that focuses on developing the cognitive capacities of student that regards culture as distant objects. It also proposes to apply the anthropological perspective as a guideline to adjust culture learning that focus on the changing lives of diverse groups of people in socio-political contexts.

Keywords: Culture, Basic Education, Ministry of Education, Nationalism, Thainess

บทนำ

ระบบการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ได้ถูกกำหนดตัวชี้วัดโดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ซึ่งใช้เป็นหลักสูตรแกนกลางการศึกษาตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 รวม 12 ปี ตัวชี้วัดในกลุ่มสาระฯ ดังกล่าวนี้นำมาสร้างมาตรฐานความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” ในแบบชาตินิยมและการตอกย้ำ “วัฒนธรรมไทย” ที่มีเอกลักษณ์มั่นคงถาวร เพื่อทำให้ผู้เรียนมีความรัก ความหวงแหนและภาคภูมิใจในความเป็นชาติและมรดกวัฒนธรรมที่มีค่าและงดงามซึ่งจะต้องถูกอนุรักษ์และเก็บรักษาเอาไว้ให้อยู่ในสภาพเดิม อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้วัฒนธรรมภายใต้หลักสูตรนี้ กลับทำให้ผู้เรียนมองข้ามความซับซ้อน ความหลากหลายและการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในการดิ้นรนต่อสู้ของกลุ่มคนที่แตกต่างหลากหลายที่มีความเชื่อ วิถีคิด วิถีปฏิบัติและวิถีชีวิตที่ไม่เหมือนกัน ผู้เรียนจะมอง “วัฒนธรรม” เป็นเพียงสิ่งที่แยกขาดจากชีวิตทางสังคมของผู้คน และขาดการถกเถียงเกี่ยวกับการบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และการพัฒนาสมัยใหม่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนความหมายและคุณค่าของวัฒนธรรม

บทความนี้จะตรวจสอบเนื้อหาเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” ที่ถูกเขียนไว้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ซึ่งมีส่วนที่เกี่ยวข้อง 3 ส่วน คือ สาระที่ 1 เรื่องศาสนา ศีลธรรมและจริยธรรม สาระที่ 2 เรื่องหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม และสาระที่ 4 เรื่องประวัติศาสตร์ เนื้อหาในสาระทั้งสามที่ยกมาอธิบายในบทความนี้จะกำหนดเป้าหมายให้ผู้สอนและผู้เรียนทำความเข้าใจวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในคำสอนของพุทธศาสนา สถาบันพระมหากษัตริย์ ประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ ผู้เขียนจะอธิบายและวิเคราะห์ให้เห็นว่าขอบเขตเนื้อหาและความหมาย “วัฒนธรรม” ที่ถูกกำหนดไว้ในหลักสูตรนี้มีข้อจำกัดอย่างไร พร้อมทั้งการทบทวนกระบวนทัศน์ และแนวคิดเรื่องการเรียนรู้วัฒนธรรมจากแวดวงจิตวิทยาการศึกษาซึ่งเน้นทักษะการรู้คิด (cognitive capacities) ที่สอนให้บุคคลพัฒนาสติปัญญาของตนโดยแยกขาดจากบริบทสังคมที่ตนเองดำรงชีวิตอยู่ รวมทั้งการเสนอมุมมองความคิดทางมานุษยวิทยาเพื่อใช้เป็นกรอบในการมอง

“วัฒนธรรม” ที่ต่างออกไปจากนิยามของรัฐแบบชาตินิยม โดยชี้ให้เห็น “วัฒนธรรม” เป็นส่วนเดียวกับวิถีชีวิตที่เคลื่อนที่ไปตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ในส่วนท้ายของบทความจะเป็นการให้ข้อเสนอแนะสำหรับการเปลี่ยนกระบวนทัศน์การเรียนรู้วัฒนธรรม โดยนำมุมมองทางมานุษยวิทยาเป็นแนวทางส่งเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” ที่มีลักษณะเคลื่อนตัวอย่างไม่หยุดนิ่ง ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดการผลิตซ้ำวิถีคิดแบบวัฒนธรรมชาตินิยม และสนับสนุนให้ผู้เรียนตั้งคำถามและตรวจสอบความหมายของวัฒนธรรมที่มีได้ถูกกำหนดมาจากรัฐเพียงฝ่ายเดียว

กรอบความคิดเกี่ยวกับการเรียน “วัฒนธรรม”

ความสนใจในประเด็นการเรียนรู้วัฒนธรรมในวงวิชาการมีจุดเน้นและข้อถกเถียงที่ต่างกัน เมื่อเอ่ยถึงการเรียนรู้วัฒนธรรม สิ่งที่ต้องตรวจสอบไปพร้อมๆ กันก็คือระบบ แบบแผน วิธีการ และบรรทัดฐานของการเรียนรู้ ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการกำหนดขอบเขตและสร้างนิยาม “วัฒนธรรม” ที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้น ในที่นี้จะยกตัวอย่างวิถีคิดและกระบวนทัศน์จากแวดวงจิตวิทยาการศึกษา เปรียบเทียบกับคำอธิบายและข้อโต้แย้งของนักมานุษยวิทยา ดังต่อไปนี้

(1) วิถีคิดเรื่องวัฒนธรรมของจิตวิทยาการศึกษา

ฐานคิดของจิตวิทยาการศึกษา วางอยู่บนกระบวนทัศน์การรู้คิด (cognitive paradigm) ที่แยกมนุษย์ออกจากสังคมแบบคู่ตรงข้าม โดยอธิบายว่ามนุษย์คือสิ่งมีชีวิตที่สามารถเรียนรู้ด้วยการฝึกฝนทางปัญญา จนทำให้เกิดการสะสมความรู้และนำความรู้ไปพัฒนาเป็นความสามารถในการทำสิ่งต่างๆ กระบวนทัศน์นี้เชื่อว่ามนุษย์ทุกเชื้อชาติและทุกวัฒนธรรมล้วนพัฒนาความคิดได้เหมือนกัน ถ้าบุคคลเข้าสู่ระบบการเรียนการศึกษาที่สอนให้ฝึกคิดอย่างเป็นระบบ จะทำให้บุคคลนั้นฉลาดหลักแหลม ข้อโต้แย้งต่อกระบวนทัศน์นี้คือ มองข้ามเงื่อนไขสังคมที่ซับซ้อนที่ส่งผลต่อวิถีคิดและการเรียนรู้ของมนุษย์ที่ไม่เหมือนกัน (Pepitone 1986) ปัญหาที่เกิดจากการเรียนรู้แบบการรู้คิดก็คือ การเรียนรู้มักจะมาจากการอบรมสั่งสอนโดยผู้เชี่ยวชาญ (instructed learning) ซึ่งมักจะมีความจําในการกำหนดทิศทางการเรียนรู้ตามแบบที่กำหนดไว้แล้ว

(Kruger & Tomasello 1996) ดังนั้น การเรียนรู้จึงเกิดขึ้นภายใต้โลกทัศน์ของผู้ที่ควบคุมการเรียนรู้ในที่นี้คือครูอาจารย์ผู้เขียนตำราและผู้สร้างหลักสูตรในระบบการศึกษา

คำอธิบายการเรียนรู้ของนักจิตวิทยาการศึกษา แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ต่อไปนี้

กลุ่มที่หนึ่ง การเรียนรู้วัฒนธรรมคือทักษะส่วนบุคคล (cognitive capacities)

กลุ่มนี้อธิบายวัฒนธรรมแยกขาดจากตัวมนุษย์โดยวัฒนธรรมคือปรากฏการณ์ภายนอกที่บุคคลจะเข้าไปสังเกตและเฝ้าดู จากนั้นบุคคลจะเริ่มให้ความหมายว่าสิ่งที่ปรากฏอยู่นั้นคืออะไร เป้าหมายเพื่อที่จะเรียนรู้ว่าคนแต่ละคนมีความสามารถในการรับรู้สิ่งต่างๆ ได้เหมือนกันหรือไม่ การศึกษาในกลุ่มนี้จึงมุ่งอธิบายพัฒนาการทางสมองและสติปัญญาของปัจเจกบุคคล (cognitive capacities) (Vygotsky 1978) เป้าหมายของการศึกษาคือการทำความเข้าใจว่ามนุษย์แต่ละคนมีพัฒนาการที่จะตระหนักรู้ว่าตนเองคือใครต่างกันอย่างไ้ โดยเฉพาะการเรียนรู้ว่าตนเองแตกต่างจากผู้อื่น

การเรียนรู้วัฒนธรรมภายใต้การพัฒนาคำฉลาดรู้ส่วนบุคคล จะเน้นกระบวนการเรียนการสอนในระบบที่มีผู้สอน (ครูอาจารย์) กับผู้เรียน (ลูกศิษย์) ทำหน้าที่ตอบสนองซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะการใช้ตำราและแบบเรียนเพื่อให้ผู้เรียนท่องจำสิ่งต่างๆ ตามทฤษฎีและตัวแบบที่กำหนดไว้ เป้าหมายเพื่อทำให้ผู้เรียนพัฒนากระบวนการคิด (cognitive abilities) การเข้าใจเนื้อหาของบทเรียนต่างๆ และจดจำคำสอนของครูอาจารย์ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้แบบตะวันตก (Foreman 1993; Rogoff et al. 1993) ฐานคิดของการเรียนรู้ที่วางอยู่บนสมมติฐานที่ว่าความสามารถในการเรียนรู้ของมนุษย์เป็นคุณสมบัติส่วนตัว (self-contained entity) มิใช่เป็นผลผลิตจากประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่หล่อหลอมให้การเรียนรู้ดำเนินไป

ข้อจำกัดของการเรียนรู้แบบนี้คือ การแยกบุคคลออกจากบริบทสังคมและวัฒนธรรมที่เขาเติบโตมา โดยเน้นไปที่การพัฒนาความคิดและสติปัญญาของบุคคลในฐานะเป็นสิ่งที่ชีวิตที่มีปัญญา การแยกคนออกจากสังคมนี้ จะส่งผลให้บุคคลมองวัฒนธรรมเป็นเพียง “สิ่งที่อยู่นอกตัวเอง” มองวัฒนธรรมเป็นเพียงวัตถุที่รอการค้นหาคำตรวจสอบ กักเก็บ และจัดการให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์

ตัวอย่างเช่น ชุดการเรียนรู้รายวิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ของโรงเรียนเกาะยาว จังหวัดพังงา เรื่องความรู้เบื้องต้น

เกี่ยวกับวัฒนธรรม มีการนำนิยาม “วัฒนธรรม” ของพระยาอนุมานราชธนมาอธิบายว่า หมายถึงสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือประดิษฐ์ขึ้น เพื่อความเจริญอกงามในวิถีชีวิตของส่วนรวม (ทวรศนีย์รัตนเสถียร ม.ป.ป.) ความหมายนี้ต่อกัยว่า “วัฒนธรรม” คือวัตถุสิ่งของ เน้นให้นักเรียนท่องจำความหมายและตอบคำถามในข้อสอบปรนัย การเรียนรู้วัฒนธรรมในแง่นี้เป็นเพียงการทดสอบความจำของนักเรียนว่าตอบคำถามได้ถูกต้องตามตัวเลือกที่กำหนดไว้หรือไม่

กลุ่มที่สอง การเรียนรู้วัฒนธรรมคือทักษะของการปรับตัว

Masgoret and Ward (2006) อธิบายว่าการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมมีเป้าหมายเพื่อให้บุคคลสามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมที่ต่างไปจากเดิม (acculturation) เป็นการส่งเสริมให้บุคคลพร้อมรับมือกับสิ่งที่แปลกใหม่ เรียนรู้วัฒนธรรมใหม่ และพัฒนาตัวเองให้สามารถใช้ชีวิตอยู่วัฒนธรรมที่ไม่คุ้นชิน ในหมู่นักจิตวิทยาด้านพฤติกรรมศาสตร์ จึงสนใจเรื่องทักษะการสื่อสาร (communication competence) และการปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรม (sociocultural adaptation) ทั้งนี้ ภายได้ข้อสันนิษฐานที่ว่าเมื่อบุคคลได้เรียนรู้วัฒนธรรมที่แตกต่าง จะช่วยให้บุคคลปรับตัวอยู่กับวัฒนธรรมนั้นได้ (Bochner 1972) เครื่องมือสำคัญที่ถูกนำมาใช้ในการเรียนรู้คือการสอนให้บุคคลสามารถสื่อสารกับคนต่างวัฒนธรรม (intercultural communication) (Furnham & Bochner 1982)

ข้อจำกัดของการเรียนรู้แบบนี้คือ การให้ความสำคัญทักษะของมนุษย์มากกว่าจะมองว่ามนุษย์เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม ทำให้การเรียนรู้ดังกล่าวเน้นความสำเร็จที่การปรับตัวส่วนบุคคล โดยเชื่อว่ามนุษย์สามารถอยู่กับวัฒนธรรมที่แตกต่างเมื่อได้พัฒนาและฝึกฝนทักษะบางอย่างเช่น การเรียนรู้ภาษา รับประทานอาหาร แต่งกาย แสดงออกทางท่าทางที่เป็นของต่างวัฒนธรรม เป็นต้น ผลจากการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นเพียงการที่บุคคลสามารถสื่อสารกับคนต่างวัฒนธรรม แต่วัฒนธรรมยังคงถูกคิดเป็นเพียงวัตถุสิ่งของที่อยู่นอกวิถีชีวิตของคน

ตัวอย่างเช่น บทเรียนเรื่อง “เรียนรู้วัฒนธรรม” ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ของโรงเรียนเกาะยาว จังหวัดพังงา อธิบายเรื่องวิธีการเลือกรับวัฒนธรรมสากล โดยแยกประเภทวัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์ได้แก่ การฝึกทหารแบบตะวันตก ระบบ

กฎหมายและการศาล ระบบการเงินการคลัง และการชลประทาน และการผสมผสานของวัฒนธรรม ได้แก่ ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ในพิธีกรรมต่างๆ การนำพิธีกรรมของชาวจีนมาปรับใช้ เช่น เทศกาลไหว้บรรพบุรุษ ไหว้พระจันทร์ เทศกาลกินเจ เป็นต้น การอธิบายดังกล่าวนี้มองวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ฝังามที่มนุษย์จะนำมาใช้ประโยชน์

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือหนังสือทักษะวัฒนธรรม (2552) จัดทำโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ที่ต้องการให้คนในสังคมเข้าใจความต่างและการอยู่ร่วมกันของคนไทยพุทธ คนไทยมุสลิมและคนไทยเชื้อสายจีนในสามจังหวัดชายแดนใต้ โดยร้อยเรียงผ่านประสบการณ์ของเด็กสามคนที่เป็นตัวแทนชาวพุทธ มุสลิม และชาวจีนในประเทศไทย หนังสือเล่มนี้บอกเล่าความต่างของวัฒนธรรมที่มาจากความเชื่อทางศาสนา การใช้ภาษา อาหาร งานประเพณี และพิธีกรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่คนต่างวัฒนธรรมจำเป็นต้องเรียนรู้ แม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะทำให้ผู้อ่านเห็นการดำรงอยู่ร่วมกันของคนต่างวัฒนธรรม แต่สิ่งที่ยังขาดหายไปก็คือการชี้ให้เห็นบริบทสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปและส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันของคนทุกกลุ่ม

กลุ่มที่สาม การเรียนรู้วัฒนธรรมคือการทำกิจกรรมของส่วนรวม (collective activities)

กลุ่มนี้อธิบายวัฒนธรรมในฐานะเป็นกิจกรรมที่มนุษย์กระทำร่วมกัน (collective enterprise) สิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นล้วนมาจากการร่วมมือสร้างของคนหมู่มา วัฒนธรรมจึงมีใช้สมบัติของคนใดคนหนึ่ง การศึกษาแนวนี้จึงให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกันทางสังคมของมนุษย์ โดยเชื่อว่ามนุษย์ต้องพึ่งพาและช่วยเหลือคนอื่น เมื่อคนแต่ละคนได้ทำงานร่วมกันจะทำให้เกิดการเรียนรู้วัฒนธรรม ใจทีในการศึกษาสำหรับนักวิชาการแนวนี้คือการวิเคราะห์กิจกรรมของส่วนรวม (collective activities) (Cole 1989)

การศึกษาของ Lave and Wenger (1991) เสนอว่ากระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์จำเป็นต้องมองเห็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคม มีความต้องการเรียนรู้เฉพาะเรื่องของคนใดคนหนึ่ง ทั้งนี้ กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์เข้าไปมีส่วนร่วมปฏิบัติและลงมือทำในกลุ่มทางสังคม (process of participation in communities of practice) การทำงานร่วมกับคนอื่นจึงถือเป็นการทำกิจกรรมภายใต้สถานการณ์ (situated activity)

ซึ่งทำให้บุคคลเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับคนอื่น โดยการปฏิบัติและลงมือทำสิ่งต่างๆไปพร้อมกับคนอื่น (communities of practitioners) ประสบการณ์เหล่านี้จะบ่มเพาะให้บุคคลมีทักษะและความสามารถที่จะเรียนรู้สิ่งต่างๆจนทำให้เขากลายเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการทางสังคมและวัฒนธรรม (sociocultural practice)

การศึกษาของ Tomasello, Kruger and Ratner (1993) อธิบายว่าการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมคือการเรียนรู้ทางสังคมที่ทำให้บุคคลเข้าใจความคิดและความรู้สึกของคนอื่น เสมือนเป็นการทำให้บุคคลเชื่อมโยงตัวเองเข้ากับคนอื่น (intersubjectivity) ในพัฒนาการของมนุษย์ จะมีลำดับขั้นของการเรียนรู้เป็น 3 ขั้น คือ ขั้นที่หนึ่ง เรียนรู้เพื่อทำตาม ขั้นที่สอง เรียนรู้ตามคำสั่งสอน ขั้นที่สาม เรียนรู้จากการทำงานกับคนอื่น ขั้นตอนทั้งสามขั้นนี้คือกระบวนการที่ทำให้บุคคลเข้าใจว่าตนเองคือใครและคนอื่นมีความหมายอย่างไร การเรียนรู้เน้นที่ “การตระหนักรู้ตัวตน” ของบุคคลที่ได้ร่วมทำกิจกรรมกับคนอื่น เป้าหมายเพื่อทำให้บุคคลสามารถอยู่ร่วมกับคนอื่นได้ ซึ่งเป็นการสร้างภาพจำว่าวัฒนธรรมของคนอื่นมีแบบแผนต่างจากตนเอง ข้อจำกัดในการเรียนรู้แบบนี้ก็คือการมองไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงของตัวตนที่เคลื่อนไปกับการตอบโต้ทางสังคมและวัฒนธรรมของคนที่แตกต่างกันทางชนชั้น

ตัวอย่างเช่น การเรียนวัฒนธรรมของโรงเรียนไทยทรงดำ จังหวัดเพชรบุรี สิ่งที่ทำให้นักเรียนตระหนักถึงตัวตนทางชาติพันธุ์เกิดขึ้นจากการเรียนภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นไทยทรงดำในห้องเรียน เพื่อทดสอบการจำพยัญชนะ การพูดและการออกเสียงภาษาไทยทรงดำที่ถูกต้อง รวมทั้งการทำกิจกรรมในชุมนุมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยทรงดำ เช่น การร้อง การรำ การเล่นดนตรี การทำงานหัตถกรรม เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้ทำให้นักเรียนไทยทรงดำมีจิตสำนึกรักชาติพันธุ์ของตนเอง (ชิตชยางค์ ยมาภัย 2559) ซึ่งขณะเดียวกันก็ตอกย้ำการแช่แข็งวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมให้คงอยู่เหมือนในอดีต โดยนักเรียนไทยทรงดำจะมองไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ บทเรียนออนไลน์ในเว็บไซต์ inskru.com มีหัวข้อการเรียนรู้วัฒนธรรมหลายหัวข้อเพื่อให้ครูและนักเรียนนำไปใช้ทำกิจกรรมการเรียนการสอน เช่น หัวข้อ “ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมและการอยู่ร่วมกันในสังคม” ให้ครูแบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่มละ 5-6 คน เพื่อเรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับความแตกต่างทางวัฒนธรรมในประเทศอาเซียน โดยนักเรียนแต่ละกลุ่มจะต้องค้นคว้าและหาจุดเด่นของวัฒนธรรมใน

ประเทศที่กลุ่มจับฉลากได้ จากนั้นแต่ละกลุ่มนำเสนอจุดเด่นวัฒนธรรมในประเทศนั้น กิจกรรมนี้ยังคงตอกย้ำ “วัฒนธรรมที่เป็นภาพนิ่ง” ที่ผู้เรียนจะไม่เข้าใจความซับซ้อน และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศเหล่านั้น

(2) วิธีคิดเรื่องวัฒนธรรมจากมุมมองมานุษยวิทยา

ในช่วงทศวรรษ 1960-1970 ระบบการศึกษาในสังคมตะวันตกเริ่มนำความรู้ มานุษยวิทยาเข้ามาเป็นแนวทางในการปรับปรุงการเรียนเรื่องวัฒนธรรม เนื่องจาก พบว่าการสอนวัฒนธรรมท้องถิ่นควรจะเป็นสิ่งสำคัญและประเทศตะวันตกที่เป็น เจ้าอาณานิคมพยายามครอบงำความคิดแบบตะวันตกเข้าไปในการเรียนการสอน (Anderson-Levitt 2011) โดยเฉพาะคำอธิบายเกี่ยวกับ “เชื้อชาติ” ที่ตีตราคนพื้นเมืองว่า เป็นคนล้าหลังป่าเถื่อนและด้อยพัฒนา (Baldock 2010) ในแง่นี้ การสอนวัฒนธรรมด้วย โลกทัศน์ของลัทธิอาณานิคมจึงแบ่งแยกเชื้อชาติของมนุษย์ให้มีความไม่เท่าเทียมกัน โดยเชื้อชาติผิวขาวจะถูกเชิดชูและยกย่องให้เหนือกว่าคนเชื้อชาติอื่น ข้อสังเกตนี้ถูก นำมาประเมินระบบการศึกษาที่มีคนพื้นเมืองเข้าไปเรียนร่วมกับคนผิวขาว ซึ่งพบว่า สภาพแวดล้อมในการเรียนการสอนไม่เอื้ออำนวยให้คนพื้นเมืองรู้สึกได้รับการยอมรับ และมีสิทธิเท่าเทียมกับนักเรียนที่เป็นคนผิวขาว (Bera 2008)

ฐานคิดของมานุษยวิทยามอง “วัฒนธรรม” เป็นสิ่งที่ซับซ้อนที่เชื่อมโยงมนุษย์ เข้ากับปฏิบัติการทางสังคมและวัฒนธรรมที่ไม่หยุดนิ่ง ดังนั้น การเรียนรู้วัฒนธรรม จึงมิใช่การค้นหาขอบเขตที่ชัดเจนของวัฒนธรรม หากแต่เป็นการทำความเข้าใจการ เคลื่อนตัวของปฏิสัมพันธ์ที่มนุษย์มีกับสิ่งต่างๆ และทำให้ชีวิตมนุษย์เปลี่ยนสภาพไป จากเดิม ข้อถกเถียงสำคัญของ Ingold (2011c) เสนอว่าการเรียนรู้ของมนุษย์ไม่อาจ เกิดขึ้นได้ในรูปแบบที่ตายตัวและเต็มไปด้วยกฎระเบียบที่เคร่งครัด หากแต่จะเกิดขึ้น เมื่อมนุษย์สามารถทำสิ่งต่างๆ ได้อย่างไม่มีเงื่อนไข ซึ่งคล้ายกับการลองผิดลองถูกที่ สร้างอารมณ์ความรู้สึกที่แตกต่างหลากหลาย

Wolcott (1982) ซึ่งให้ความสนใจกับทักษะทางการคิดของมนุษย์ให้ข้อคิดเห็น ว่าการเรียนรู้ของมนุษย์เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลงได้เสมอ ในขณะที่ Erickson (1982) ให้ความสนใจกับบริบทสังคมอธิบายว่ากระบวนการเรียนรู้คือการ เปลี่ยนวิธีคิดที่เกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิตของมนุษย์ โดยสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและ

เงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมที่เอื้ออำนวยหรือเป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ ดังนั้น การเรียนรู้วัฒนธรรมจึงเป็นประสบการณ์ของบุคคลที่ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและหลากหลาย กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการเรียนรู้วัฒนธรรมจำเป็นต้องให้บุคคลเข้าไปสัมผัสและมีประสบการณ์ตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตของผู้คน ดังที่ Wolcott (1982) ที่ว่าการเรียนรู้มิใช่แค่กลไกการทำงานของสมอง

Varenne and Koyama (2011) ตั้งข้อสังเกตต่อจาก Walcott (1982) ว่า “วัฒนธรรม” เป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง มันจึงไม่ใช่สิ่งที่ถาวร หากพิจารณาว่ามนุษย์ปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามเงื่อนไขและความท้าทายที่ผ่านเข้ามา จะพบว่าวัฒนธรรมในฐานะเป็นวิธีที่มนุษย์ปฏิบัติเพื่อสื่อสารและมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ วัฒนธรรมจะมีใช้สิ่งที่หยุดนิ่ง

2.1 การเรียนรู้วัฒนธรรมคือการปรับเปลี่ยนนิสัยทางสังคม (habitus)

Bourdieu (1977, 1980) อธิบายว่าการเรียนรู้ของมนุษย์มิได้เกิดจากการทำงานของสมองเท่านั้น แต่เกี่ยวพันกับสภาพแวดล้อมทางสังคมที่มนุษย์ดำรงอยู่ สังคมที่แตกต่างกันจะทำให้มนุษย์เรียนรู้สิ่งต่างๆ ไม่เหมือนกัน ตัวอย่างเช่น สังคมที่นับถือศาสนาคริสต์จะขัดเกล่าให้บุคคลเรียนรู้ในพระเจ้าต่างจากคนที่อยู่ในสังคมที่นับถือผีและวิญญาณของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นิสัยทางสังคม หรือ Bourdieu เรียกว่า habitus คือบรรทัดฐานและกฎกติกาทางสังคมที่คอยควบคุมและกำกับความคิดและการปฏิบัติของบุคคล

ในความคิดของ Bourdieu สิ่งที่เป็นบรรทัดฐานของสังคมจะถูกปลูกฝังและตกผลึกในการแสดงพฤติกรรมของบุคคล เมื่อทำซ้ำๆ กันเป็นเวลานานจึงกลายเป็นนิสัยทางสังคม ซึ่งเท่ากับว่าบุคคลกับสังคมมิได้แยกขาดจากกัน พฤติกรรมทางสังคมยังมีลักษณะไม่คงที่ มันสามารถเปลี่ยนสภาพไปตามเงื่อนไขต่างๆ โดยบุคคลจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ยการกระทำของตนให้สอดคล้องกับบริบทและกฎเกณฑ์ทางสังคม ในแง่นี้ นิสัยและพฤติกรรมของบุคคลจึงก่อตัวขึ้นจากประสบการณ์การเรียนรู้ในอดีตกับการปรับตัวเข้ากับกฎเกณฑ์ทางสังคมในปัจจุบัน (Bourdieu 1984)

จากความคิดของ Bourdieu ทำให้เข้าใจว่าลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของมนุษย์ปรับเปลี่ยนได้ตลอดเวลา นั่นหมายถึงมนุษย์สามารถเรียนรู้เพื่อที่จะปรับเปลี่ยน

ความคิดและพฤติกรรมของตัวเองได้ หากมนุษย์เข้าไปอยู่ในสภาพแวดล้อมทางสังคมใหม่หรืออยู่ในสถานการณ์ที่ต่างออกไป ภายใต้บริบทใหม่ๆ มนุษย์จะเรียนรู้ว่าอะไรคือกฎระเบียบแบบแผน อะไรทำได้และทำไม่ได้ การเรียนรู้นั้นก็ทำให้มนุษย์เปลี่ยนวิธีคิด วิธีปฏิบัติ และพฤติกรรมของตนเอง

2.2 การเรียนรู้วัฒนธรรมเกิดจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation)

Hasse (2015) อธิบายว่าวิธีวิทยาที่เป็นหัวใจของมานุษยวิทยาคือการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) เปรียบเสมือนเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม หัวใจสำคัญของการสังเกตแบบมีส่วนร่วมคือการเข้าไปรับรู้และร่วมปฏิบัติบางอย่างกับคนอื่น เพื่อเรียนรู้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นให้อารมณ์ความรู้สึกอย่างไร ยากหรือง่ายเพียงใด มีเงื่อนไขและอุปสรรคอะไร เพื่อที่เราจะเกิดความเข้าใจผู้อื่นมากขึ้น การสังเกตแบบมีส่วนร่วมเรียกร้องให้ผู้ที่ต้องการศึกษาชีวิตของคนอื่นเข้าไปร่วมทุกข์ร่วมสุข ซึ่งเป็นกลไกสำคัญของการเรียนรู้แบบเข้าไปพัวพัน (engaged learning)

Hasse (2015) เสนอว่ากระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรมด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม มีขั้นตอนสำคัญ 4 ขั้นตอน คือ (1) การเรียนรู้จากบทบาททางสังคม (2) การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ (3) การเรียนรู้ด้วยจากสิ่งที่คาดเดาไม่ได้ และ (4) การเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมา กระบวนการทั้งหมดนี้คือการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมแบบปลายเปิด ในการอธิบายของ Ingold ที่สนทนากับ Angosto Ferrández (2013) กล่าวในทำนองเดียวกันว่าการเข้าไปสังเกต เผชิญ รับฟัง และทำสิ่งต่างๆ ร่วมกับคนอื่นจะเป็นบทเรียนสำหรับการเรียนรู้โลกที่ดำเนินไป ซึ่งแตกต่างไปจากการสัมภาษณ์เพื่อที่จะได้คำตอบอย่างใดอย่างหนึ่ง

Ingold (2011c) กล่าวว่าการเรียนรู้วัฒนธรรมจากการเข้าไปสังเกตแบบมีส่วนร่วม จะช่วยให้เราเข้าใจวิธีการที่มนุษย์สัมผัส รู้สึกและรับรู้ถึงสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นวิธีการมอง การฟัง การลิ้มรส การสัมผัส และการได้กลิ่น การรับรู้เหล่านี้บ่งบอกให้เราเข้าใจความรู้สึกของมนุษย์ในสถานการณ์ที่เป็นจริง ไม่ว่าจะเป็นดีใจ เสียใจ สนุกสนาน ร่าเริง ตื่นเต้น เหงา โดดเดี่ยว หวาดกลัว หวาดระแวง และกระวนกระวาย ผัสสะเหล่านี้คือสิ่งที่สอนไม่ได้ในตำราและบทเรียน หากแต่เกิดขึ้น

เมื่อเราเข้าไปร่วมทำบางสิ่งบางอย่างกับคนอื่น ดังนั้น การสังเกตแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นช่องทางที่จะทำให้มนุษย์รับรู้ความรู้สึกของผู้อื่น สิ่งนี้ต่างไปจากวิธีการเรียนรู้ตามบรรทัดฐานของตะวันตกที่ผู้มีอำนาจในการสร้างความรู้จะตัดทิ้งประสบการณ์ของความรู้สึกออกไปจากตำราเรียน (Howes 2003)

2.3 การเรียนรู้วัฒนธรรมคือการมองเห็นชีวิตที่กำลังเปลี่ยนแปลง

ในการศึกษาทางมานุษยวิทยาสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” มิใช่วัตถุสิ่งของที่แยกอยู่นอกพฤติกรรมของมนุษย์ แต่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในการใช้ชีวิตและการปฏิบัติในชีวิตประจำวันของผู้คน หรือเรียกว่า “ชีวิตทางวัฒนธรรม” (cultural life) (Ingold 1991, 1993) ในแง่นี้ “วัฒนธรรม” จึงมิใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง แต่มันเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง และทับซ้อน ภายใต้ชีวิตทางวัฒนธรรมจึงเต็มไปด้วยปฏิสัมพันธ์ของพฤติกรรม ความคิด และความรู้ของมนุษย์และสิ่งต่างๆ ที่มีโซ่มนุษย์ ซึ่งมีการแลกเปลี่ยน หักยืม แฉ่งเติม ตัดทอนและทำลายกันตลอดเวลา Ingold (1993) กล่าวว่า การเรียนรู้ทางวัฒนธรรมต้องเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนผ่านของชีวิตทางวัฒนธรรม (process of cultural life) Ingold (2011a, 2011b) ให้ความสำคัญกับพื้นที่สังคมในฐานะ “พื้นที่ปฏิบัติการ” ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์และสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นอย่างซับซ้อนและเคลื่อนไหวตลอดเวลา แบบแผนวัฒนธรรมจึงไม่หยุดนิ่ง ดังนั้น การเข้าไปพัวพันและร่วมชะตากรรมกับคนกลุ่มต่างๆ จึงเป็นการเรียนรู้ที่จะมองวัฒนธรรมในฐานะสิ่งที่กำลังคลี่คลายและเปลี่ยนแปลงไป พื้นที่ปฏิบัติการในที่นี้คือสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่มีกิจกรรมของมนุษย์และวัตถุสิ่งของเกิดขึ้นอย่างเข้มข้น เมื่อเข้าไปอยู่ในพื้นที่เหล่านั้น จะพบว่าแบบแผนของสิ่งต่างๆ ไม่เคยหยุดนิ่ง และแปรเปลี่ยนไปจากเดิมเสมอ กระบวนการเรียนรู้ในแง่นี้จึงมิได้การสอนให้ท่องจำหรือบันทึกเรื่องราวที่สมบูรณ์แบบมั่นคงและมีเอกภาพ แต่เป็นการทำความเข้าใจสถานะที่ไม่แน่นอนและพร้อมจะเรียนรู้สิ่งใหม่ที่ต่างไปจากเดิม

หัวใจของการเรียนรู้วัฒนธรรม คือ การเห็นปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์และสิ่งต่างๆ ที่ตอบโต้กันอย่างไม่หยุดนิ่ง ภายใต้สถานการณ์ใหม่ๆ ที่แตกต่างหลากหลาย การเรียนรู้วัฒนธรรมมิใช่การชื่นชมวัตถุสิ่งของและสิ่งประดิษฐ์ที่สวยงามที่มนุษย์สร้างขึ้น หากแต่ทำความเข้าใจวิธีการใช้ชีวิตของมนุษย์ภายใต้การต่อสู้และการแก้ปัญหาและอุปสรรคต่างๆ Ingold (1991) กล่าวว่า การเรียนรู้ของมนุษย์คือ “การศึกษาที่ใช้ความ

เอาใจใส่” (education of attention) เป้าหมายก็คือ ความสามารถที่จะปรับ “ระบบการรับรู้” ของตัวเองให้สอดคล้องกับบริบทการใช้ชีวิตและเงื่อนไขสังคมโลกที่เปลี่ยนไป สำหรับ Ingold การใช้ชีวิตร่วมกับคนอื่นคือการเรียนรู้ในตัวเอง สิ่งสำคัญคือชีวิตของเราต้องสนทนากับคนอื่นได้เสมอ (bring more people into the conversation) และการสนทนาก็จะนำไปสู่การขยายขอบเขตความรู้ที่กว้างใหญ่ซึ่งมีค่ามากกว่าที่เราจะพุดคุยกับตัวเองเท่านั้น

ความคิดเรื่อง “วัฒนธรรม” ของกระทรวงศึกษาธิการ

หน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการเรียนรู้วัฒนธรรม ในกระทรวงศึกษาธิการ คือสำนักงานวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งได้จัดทำหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ซึ่งมีการสร้างตัวชีวิตและสาระการเรียนรู้แกนกลางจำนวน 8 กลุ่มและการรู้วัฒนธรรม ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในการสร้างตัวชีวิตดังกล่าวนี้ คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานใช้นโยบายจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554) มาเป็นแนวทางสำหรับพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้วัฒนธรรม ซึ่งเน้นการเตรียมความพร้อมของคนให้สามารถปรับตัวพร้อมรับกับการเปลี่ยนแปลงในอนาคตและแสวงหาประโยชน์อย่างรู้เท่าทันโลกาภิวัตน์และสร้างภูมิคุ้มกันให้กับทุกภาคส่วนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ม.ป.ป.) ในแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ อธิบายวิสัยทัศน์ของประเทศไทยว่า “มุ่งพัฒนาสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน (Green and Happiness Society) คนไทยมีคุณธรรมนำความรอบรู้ รู้เท่าทันโลก ครอบคลุมอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมสันติสุข เศรษฐกิจมีคุณภาพ เสถียรภาพ และเป็นธรรม สิ่งแวดล้อมมีคุณภาพและทรัพยากรธรรมชาติยั่งยืนอยู่ภายใต้บริหารจัดการประเทศที่มีธรรมาภิบาล ดำรงไว้ซึ่งระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และอยู่ในประชาคมโลกได้อย่างมีศักดิ์ศรี” (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ม.ป.ป., 37) อย่างไรก็ตาม ฐานคิดเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” ในแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้มีได้ระบุชัดเจนว่าคืออะไร นอกจากอธิบายเกี่ยวกับการพัฒนาคนให้มีคุณธรรม

พร้อมทั้งระบุปัญหาความอ่อนแอของสถาบันครอบครัว ส่งผลให้เกิดการหย่าร้าง ความศรัทธาในศาสนาเสื่อมถอย คนไทยมีคุณธรรมและจริยธรรมน้อยลง วัฒนธรรมและระบบคุณค่าที่ดั่งามเสื่อมลง เด็กและเยาวชนขาดทักษะในการรับวัฒนธรรมที่ดี มีการเผยแพร่สื่อลามก เน้นวัตถุนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้นนำไปสู่ปัญหาอาชญากรรมและยาเสพติด (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ม.ป.ป., 12-13)

จากคำอธิบายข้างต้น จะเห็นว่าแผนพัฒนาฯ มองเห็น “วัฒนธรรม” เป็นเรื่องเดียวกับคุณธรรมและจริยธรรมซึ่งสะท้อนวิธีคิดที่ใช้ระบบศีลธรรมทางศาสนาเข้ามาสร้างขอบเขตความหมายของ “วัฒนธรรม” ส่งผลให้การกำหนดนโยบายและแนวทางเรียนรู้วัฒนธรรมกลายเป็นเรื่องการอบรมสั่งสอนเยาวชนและพลเมืองให้เป็นผู้มีศีลธรรม โดยแบ่งแยกวัฒนธรรมบริโภคและวัตถุนิยมให้เป็นด้านลบที่เป็นปัญหาบ่อนทำลายคุณค่าที่ดั่งามทางสังคม เป้าหมายสำคัญก็เพื่อสร้าง “สังคมแห่งศีลธรรม” สถานการณ์นำไปสู่ความมุ่งมั่นที่จะทำให้สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันศาสนาทำหน้าที่ขัดเกลาและอบรมสั่งสอนเยาวชนให้เป็นผู้ที่ยึดมั่นในคุณธรรมและจริยธรรม (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ม.ป.ป., 50, 52) ดังนั้น พ่อแม่ ครูอาจารย์และพระสงฆ์จะกลายเป็นผู้มีอำนาจควบคุมพฤติกรรมและความประพฤติของเยาวชน ซึ่งถือเป็นการตอกย้ำระบบอาวุโสที่ผู้น้อยต้องเชื่อฟังผู้ใหญ่ สถาบันครอบครัวจะกลายเป็นกฎเกณฑ์ที่ใช้ควบคุมและสอดส่องพฤติกรรมของสมาชิก อาจกล่าวได้ว่า ความคิดเรื่อง “วัฒนธรรม” ที่ดำรงอยู่ในวิธีคิดของผู้กำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คือการทำให้ผู้อาวุโสมีอำนาจควบคุมคนและจัดระเบียบสังคมตามมาตรฐานทางศีลธรรม

ในแผนพัฒนาฯ มีการกำหนดแนวทางพัฒนาคนให้มีคุณธรรม โดยเน้นให้ครอบครัว ชุมชน สถานศึกษาและสถาบันศาสนาร่วมกันพัฒนาเด็กและเยาวชนให้เป็นผู้มีจิตใจดีงาม เป็นคนดี ห่างไกลอบายมุขและยาเสพติด ส่งเสริมการพัฒนาหลักสูตรทั้งในและนอกระบบที่บูรณาการเรื่องศีลธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการลดความขัดแย้งแบบสันติวิธี (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ม.ป.ป., 52-53) มีการกำหนดว่าพ่อแม่ต้องประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับบุตรหลานภายใต้วัฒนธรรมไทยที่ดีงาม ซึ่งบุตรหลานบนพื้นฐานของศีลธรรมอันดีงามและความพอเหมาะพอควร ทำกิจกรรมทางสังคมและศาสนาร่วมกัน (สำนักงานสภา

พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ม.ป.ป., 58) ในแผนพัฒนาฯ ยังกำหนดให้สถาบันครอบครัวมีหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรม จารีตประเพณี ค่านิยมที่ดีงาม อบรมให้เป็นคนดีมีคุณธรรม กำหนดให้สถาบันการศึกษามีหน้าที่ปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรม กำหนดให้สถาบันศาสนานี้ก็พลั้ร่วมกับสถาบันครอบครัวและสถาบันการศึกษา ในการสร้างคนดีและสังคมดี (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ม.ป.ป., 62-63) จะเห็นว่าแนวทางดังกล่าวนี้เป็นการใช้ระบบศีลธรรมนำหน้าวัฒนธรรม และลดทอนความหลากหลายของวัฒนธรรมให้เหลือเพียงการประพฤติตัวตามคำสอนทางศาสนาและการเป็นคนดีของสังคม ในแง่นี้ ครอบครัวจะกลายเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จและความล้มเหลวทางศีลธรรม เช่นเดียวกับการเป็นสัญลักษณ์ความงดงามทางวัฒนธรรมของชาติที่ถูกอธิบายด้วยคำว่า “ครอบครัวอบอุ่น” และ “ครอบครัวเข้มแข็ง”

เมื่อ “วัฒนธรรม” ถูกนิยามในความหมายแคบและมีลักษณะเป็นระบอบอำนาจนิยม การกำหนดทิศทางการเรียนรู้วัฒนธรรมของหน่วยงานด้านการศึกษาจึงตกอยู่ในวิถีคิดแบบเอาระบบศีลธรรมแบบชาตินิยมนำหน้า เมื่อกลับมาดูเจตนารมณ์ในการเรียนสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมของคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จะพบว่ามีภาระระบุข้อความต่อไปนี้ “ช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม การปรับตัวตามสภาพแวดล้อม การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เข้าใจถึงการพัฒนาเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย กาลเวลา ตามเหตุปัจจัยต่างๆ เกิดความเข้าใจในตนเองและผู้อื่น มีความอดทน อดกลั้น ยอมรับในความแตกต่างและมีคุณธรรม สามารถนำความรู้ไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิต เป็นพลเมืองดีของประเทศไทยและสังคมโลก” (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา 2551, 1) ในวลีที่ว่า “มีคุณธรรม” และ “เป็นพลเมืองดีของประเทศไทย” สะท้อนสิ่งที่เป็นบรรทัดฐานทางศีลธรรม ซึ่งเป็นไปในแนวทางเดียวกับแผนพัฒนาฯ เช่นเดียวกับการอธิบายว่าการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมช่วยให้สามารถปรับตนเองกับบริบทสภาพแวดล้อม เป็นพลเมืองดี เป็นผู้กระทำความดี มีคุณธรรมและค่านิยมที่เหมาะสม

ในมาตรฐานการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับ “วัฒนธรรม” ถูกจัดให้อยู่ในสาระที่ 2 เรื่องหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม โดยแบ่งมาตรฐาน

ออกเป็น 2 ข้อ ได้แก่ (1) เข้าใจและปฏิบัติตามหน้าที่ของการเป็นพลเมืองดี มีค่านิยมที่ดีงาม และดำรงรักษาประเพณีและวัฒนธรรมไทย ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมไทย และสังคมโลกอย่างสันติสุข (2) เข้าใจระบบการเมืองการปกครองในสังคมปัจจุบัน ยึดมั่น ศรัทธาและดำรงรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา 2551, 2) มาตรฐานทั้งสองข้อนี้สัมพันธ์กับสาระที่ 1 เรื่องศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ที่เน้นการปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนา และสาระที่ 3 เรื่องประวัติศาสตร์ที่เน้นความเป็นชาติไทย ภูมิปัญญาไทย ความภูมิใจและการดำรงความเป็นไทย จะเห็นว่ามาตรฐานในสาระเรียนรู้ทั้ง 3 ข้อ กำลังสร้างนิยามของ “วัฒนธรรม” ให้เป็นเรื่องเฉพาะประเพณีไทยที่ดีงามภายใต้การปกครองแบบพระมหากษัตริย์ มาตรฐานดังกล่าวสะท้อนว่าคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานต้องการให้สถาบันการศึกษาเป็นเครื่องมือส่งต่ออุดมการณ์ชาตินิยมที่จัดระเบียบวัฒนธรรมให้เป็นเรื่องจารีตประเพณี “วัฒนธรรม” ในมุมมองดังกล่าวนี้จะปรากฏอยู่ในเทศกาลงานประเพณี พิธีกรรมทางศาสนาและขนบธรรมเนียมที่แสดงออกผ่านวัตถุสิ่งของ เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องดนตรี นาฏศิลป์ งานจิตรกรรม ประติมากรรม หัตถกรรม งานประดิษฐ์ งานฝีมือ และงานช่างแขนงต่างๆ ซึ่งมักจะเกี่ยวโยงอยู่กับราชสำนักและพุทธศาสนา

เป้าหมายการเรียนรู้วัฒนธรรมแบบชาตินิยม

คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้กำหนดคุณภาพของผู้เรียนโดยคาดหวังว่าผู้จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ต้องมีทักษะกระบวนการและมีข้อมูลที่จำเป็นต่อการพัฒนาให้เป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม ผู้จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ต้องมีความรู้เรื่องสังคม ประเพณีและวัฒนธรรม มีความเข้าใจเรื่องศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม ปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา มีส่วนร่วมในศาสนพิธีและพิธีกรรมทางศาสนา มีส่วนร่วมในกิจกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่นมากขึ้น ผู้จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ต้องมีทักษะที่จำเป็นต่อการเป็นนักคิดอย่างมีวิจารณญาณ พัฒนาแนวคิดขยายประสบการณ์เปรียบเทียบกับระหว่างประเทศไทยกับประเทศในภูมิภาคต่างๆ ในด้านศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และ

วัฒนธรรม ผู้จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ต้องเป็นพลเมืองที่ดี มีคุณธรรม จริยธรรม ปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนา มีความรู้เรื่องภูมิปัญญาไทย ความภูมิใจในความเป็นไทย ประวัติศาสตร์ของชาติไทย มีจิตสำนึกและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมไทย (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา 2551, 4-5)

ตัวชี้วัดการเรียนรู้ในด้านศาสนา ศีลธรรม และจริยธรรม ประกอบด้วยการเรียนรู้พุทธประวัติ หลักธรรมของศาสนา ความสำคัญของพระไตรปิฎก อริยสัจ 4 เห็นคุณค่าสวดมนต์และแผ่เมตตา ขึ้นชมการทำความดีของตนเอง คนในครอบครัวและในโรงเรียน วิเคราะห์พุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ มรดกวัฒนธรรม การพัฒนาชาติไทย และการจัดระเบียบสังคม ตัวชี้วัดด้านการตระหนักและปฏิบัติตนเป็นศาสนิกชนที่ดี ได้แก่ บำเพ็ญประโยชน์ต่อวัดและศาสนสถาน แสดงตนเป็นพุทธมามกะ ปฏิบัติตนในศาสนพิธี พิธีกรรมและวันสำคัญทางศาสนาตามที่กำหนดได้ถูกต้อง ปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมต่อสาวกของศาสนา มีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาศาสนา มีมรรยาทของการเป็นศาสนิกชนที่ดีตามที่กำหนด วิเคราะห์คุณค่าของศาสนพิธีและปฏิบัติตนได้ถูกต้อง วิเคราะห์หลักธรรม คติธรรมที่เกี่ยวข้องกับวันสำคัญทางศาสนาและเทศกาลสำคัญทางศาสนาได้ถูกต้อง สัมมนาและเสนอแนะแนวทางในการธำรงรักษาศาสนา (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา 2551, 6-51)

ตัวชี้วัดการเรียนรู้ในด้านหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ประกอบด้วย บอกประโยชน์และปฏิบัติตนเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัวและโรงเรียน ยกตัวอย่างความสามารถและความดีของตนเองและผู้อื่น ปฏิบัติตามข้อตกลง กติกา กฎระเบียบ และหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ปฏิบัติตามมารยาทไทย เคารพในสิทธิเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น สรุประโยชน์และปฏิบัติตนตามประเพณีและวัฒนธรรมในครอบครัวและท้องถิ่น การแสดงความเคารพและเชื่อฟังผู้ใหญ่ อธิบายความสำคัญของวันหยุดราชการ เห็นคุณค่าวัฒนธรรมไทยที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตในสังคมไทย มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ธำรงรักษาวัฒนธรรมอันดีงาม อธิบายความคล้ายคลึงและความแตกต่างของวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมของประเทศในภูมิภาคเอเชีย อนุรักษ์วัฒนธรรมไทยและเลือกรับวัฒนธรรมสากลที่เหมาะสม อธิบายอำนาจอธิปไตยและความสำคัญของระบอบประชาธิปไตย อธิบายความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ตามระบอบ

ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา 2551, 52-70)

ตัวชี้วัดการเรียนรู้ในด้านประวัติศาสตร์ ในประเด็นความเข้าใจความเป็นมาของชาติไทย วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทย มีความรัก ความภูมิใจและธำรงความเป็นไทย ประกอบด้วย อธิบายความหมายและความสำคัญของสัญลักษณ์สำคัญของชาติไทย และปฏิบัติได้ถูกต้อง (ธงชาติ เพลงชาติ พระพุทธรูป พระบรมฉายาลักษณ์ ภาษาไทย อักษรไทย อาหารไทยที่ต่างชาติดำรงอยู่) ยกตัวอย่างวัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาไทยที่ภาคภูมิใจและควรอนุรักษ์ไว้ เล่าวีรกรรมของบรรพบุรุษไทยที่มีส่วนปกป้องประเทศชาติ ระบุนามและพระราชกรณียกิจโดยสังเขปของพระมหากษัตริย์ไทย อธิบายพัฒนาการ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของอาณาจักรสุโขทัย อโยธยา ธนบุรีและรัตนโกสินทร์วิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมการสร้างสรรคภูมิปัญญาไทยและวัฒนธรรมไทย ซึ่งมีผลต่อสังคมไทยในยุคปัจจุบัน วิเคราะห์ผลงานของบุคคลสำคัญทั้งชาวไทยและต่างประเทศที่มีส่วนสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทยและประวัติศาสตร์ไทย วางแผนกำหนดแนวทางและการมีส่วนร่วมการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยและวัฒนธรรมไทย (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา 2551, 108-118)

ตัวชี้วัดและความคาดหวังที่กล่าวมาข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าสถาบันการศึกษาพยายามทำให้นักเรียนตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาค่อยๆ ซึมซับค่านิยมเกี่ยวกับวัฒนธรรมชาติและความเป็นไทย โดยเริ่มจากการท่องจำ เรียนรู้ข้อมูล พัฒนาความคิดและทักษะต่างๆ ไปจนถึงเป้าหมายสูงสุดคือการทำให้นักเรียนลงมือปฏิบัติตามหลักศีลธรรม จริยธรรม สืบทอด อนุรักษ์ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรม ศิษย์ทางการเรียนรู้วัฒนธรรมในแนวนี้อยู่หมายถึงการทำให้ผู้เรียนมองเห็น “วัฒนธรรม” ที่ปรากฏอยู่กับประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อและหลักคำสอนทางศาสนา สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ชาติและสถาบันกษัตริย์ สถาบันการศึกษาจึงเน้นจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่ส่งเสริมความเป็นไทย เช่น การแห่เทียนเข้าพรรษา การบวชเณรภาคฤดูร้อน การสวมผ้าไทย การประกวดงานฝีมือประเภทจัดพานพุ่ม ร้อยพวงมาลัย เล่นดนตรีไทย นาฏศิลป์ ประกวดร้อยแก้วร้อยกรอง เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่ตอกย้ำ “วัฒนธรรมไทย”

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ยังได้อธิบายความ

หมายของคำว่า “วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย” ดังต่อไปนี้

“วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย เป็นการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาในเรื่องเกี่ยวกับความเป็นมา ปัจจัยพื้นฐานและผลกระทบจากภายนอกที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย รวมทั้งวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของมนุษยชาติโลก ความสำคัญและผลกระทบที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยและมนุษยชาติตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน” (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา 2551, 156)

จากความหมายข้างต้น จะเห็นว่าคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการมีความความเข้าใจ “วัฒนธรรม” ในแบบชาตินิยม กล่าวคือ วัฒนธรรมจะเป็นส่วนที่อยู่นอกวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวันของผู้คน เป็นการแยกวัฒนธรรมออกไปเป็นประเพณี พิธีกรรม ขนบธรรมเนียม กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผน และคำสอนทางศาสนา เป็นการทำให้วิถีชีวิตที่มนุษย์ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อสร้างความหมาย สร้างอัตลักษณ์และสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมภายใต้เครือข่ายอำนาจ เป็นเรื่องที่แยกขาดจากคำว่า “วัฒนธรรม” กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ วัฒนธรรมในกระบวนทัศน์ของกระทรวงศึกษาธิการเป็นระบบคุณค่าเชิงศีลธรรมและจริยธรรมที่งดงามที่ไม่เจือปนกับวิถีการทำมาหากินและการปรับตัวภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจ การเมืองและการเปลี่ยนแปลงของโลก ซึ่งมีลักษณะซับซ้อนและไม่หยุดนิ่ง

บทวิเคราะห์ การผลิตซ้ำวัฒนธรรมแบบชาตินิยมของรัฐไทยผ่านหลักสูตรการเรียนการสอน

ในการวิเคราะห์วัฒนธรรมแบบชาตินิยมที่ปรากฏอยู่ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ผู้เขียนตระหนักว่าการชี้ให้เห็นว่าทฤษฎีชาตินิยม เช่น รากเหง้า วัฒนธรรมไทยที่สวยงามและมั่นคง เป็นเรื่องทำทลายระบอบความคิดของผู้มีอำนาจที่อยู่ในระบบการศึกษาไทย ผู้เขียนจึงวิเคราะห์สิ่งที่พบเห็นผ่านการอ่านตัวชี้วัดของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ทำให้เกิดข้อสงสัยว่าตัวชี้วัดดังกล่าวทำให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้ “วัฒนธรรม” ที่ต่างไปจาก

อุดมการณ์ชาตินิยมและการชื่นชมความเป็นไทยอย่างไร ทั้งนี้ผู้เขียนมิได้ต้องการลดทอนคุณค่าของวัฒนธรรมไทย หากแต่ต้องการสะท้อนว่าการเรียนรู้วัฒนธรรมในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ทำให้ผู้เรียนมองเห็นวัฒนธรรมจากประสบการณ์และอุดมการณ์แบบรัฐ โดยมีข้อคิดเห็นดังต่อไปนี้

1) การสอนวัฒนธรรมบนฐานคิดแบบคู่ตรงข้าม

นักการศึกษาและครูอาจารย์จำนวนหนึ่งถูกปลูกฝังด้วยความคิดแบบปฏิฐานนิยมและทฤษฎีการรู้คิด (Cognitive Theories) (Lefa 2014) ที่แยกผู้เรียนออกจากผู้สอน แยกเนื้อหาที่เรียนออกจากตัวผู้เรียน แยกตัวผู้เรียนออกจากบริบทของการเรียน (Lees 2007) การแยกดังกล่าวนี้คือผลผลิตของวิธีคิดแบบคู่ตรงข้ามที่สถาปนาขึ้นภายใต้ความรู้วิทยาศาสตร์ ผู้เรียนจึงถูกควบคุมและถูกขัดเกลาด้วยวิชาความรู้ต่างๆ เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาสติปัญญาและความรอบรู้ในสิ่งที่เรียน ดังนั้นวิชาต่างๆที่ถูกสอนให้ห้องเรียนจึงเป็นสิ่งที่อยู่นอกตัวผู้เรียน โดยที่ผู้เรียนจะต้องใช้ความคิดเพื่อทำความเข้าใจวิชาที่เรียน ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้คือการแบ่งแยกความรู้ออกจากผู้เรียน “ความรู้” จะดำรงอยู่เสมือนเป็นวัตถุที่ผู้เรียนนำมาผ่าชำแหละและค้นหาว่ามันมีรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไร หากจะเปรียบกับการเรียนการสอนเรื่อง “วัฒนธรรม” ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ของกระทรวงศึกษาธิการ จะพบว่า “วัฒนธรรม” จะถูกแยกออกไปจากตัวผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนใช้ความคิดเพื่ออธิบายและวิเคราะห์สิ่งที่เป็นประเพณี พิธีกรรม คำสอนทางศาสนา ภาษา ศิลปะ ดนตรี นาฏศิลป์ และงานฝีมือประเภทต่างๆ ในฐานะเป็นแบบแผนวัฒนธรรมที่มีระเบียบกฎเกณฑ์และงดงามที่ควรอนุรักษ์เอาไว้

สิ่งสำคัญในการสอนวัฒนธรรมในฐานะเป็นวิชาที่ทำให้ผู้เรียนซาบซึ้งและภาคภูมิใจในความงดงามและการเป็นมรดกของชาติก็คือ ผู้เรียนจะมองไม่เห็นความซับซ้อนที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติตัวทางสังคมของผู้คนที่ดิ้นรนและแสวงหาอัตลักษณ์ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและการเมือง มองไม่เห็นความเกี่ยวโยงระหว่างชนบทธรรมนิยมประเพณีและความเชื่อที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ที่ตัวผู้เรียนก็เป็นส่วนหนึ่งในการปฏิบัติตอบโต้กับคนอื่น ๆ ในสถานการณ์ที่พบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน เมื่อประเพณีถูกแยกออกไปจากปฏิบัติการในชีวิต ผู้เรียนก็จะมองประเพณีเป็นเรื่องที่

เปลี่ยนแปลงไม่ได้และต้องเก็บรักษาไว้ให้เหมือนเดิม ประเด็นนี้จะถูกตอกย้ำในระบบการศึกษาของไทยที่พยายามทำให้การเรียนรู้วัฒนธรรมเป็นการชื่นชมความงามในประเพณีและพิธีกรรมที่เป็นสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมประจำชาติ ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมจึงมีเพียงคำตอบเดียวที่ตายตัว นั่นคือ การเป็นเอกลักษณ์ที่ดงามที่ห้ามทำลายและอยู่ตรงข้ามกับวิถีชีวิตสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากระบบทุนนิยมที่ถูกประเมินว่าสร้างปัญหาให้กับวัฒนธรรม

การแบ่งแยก “วัฒนธรรม” ให้อยู่นอกพรมแดนชีวิตร่วมสมัยที่เป็นเรื่องการทำมาหากินและการดิ้นรนภายใต้ความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและการเมือง ส่งผลให้ผู้เรียนมองข้ามบริบทและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะการเปลี่ยนโลกทัศน์ ความเชื่อ ทศนคติ และวิถีคิดเกี่ยวกับการใช้ชีวิตของผู้คนที่มีอัตลักษณ์ที่แตกต่างกัน เมื่อวัฒนธรรมกับวิถีชีวิตถูกแยกออกจากกัน ผู้เรียนจึงมีภาพจำเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่เป็นภาพสวยงามที่มีระเบียบและดำรงอยู่อย่างถาวร และมองวิถีชีวิตร่วมสมัยเป็นความไร้ระเบียบและความโกลาหล จะเห็นได้ว่าการกำหนดตัวชี้วัดผู้เรียนในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม จะเต็มไปด้วยสูตรสำเร็จของการมองวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นการทำให้พุทธศาสนาเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย การตัดสินคนดีจากการเป็นผู้มีศีลธรรม ประเพณีทางศาสนาเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมชาติ ศาสนสถานและโบราณวัตถุคือมรดกวัฒนธรรมของชาติ การแยกความดีกับความชั่วแบบคู่ตรงข้าม การร่วมพิธีทางศาสนาเป็นเครื่องหมายของการสืบทอดศาสนา เป็นต้น จะเห็นว่าพุทธศาสนาจะถูกใช้เป็นมาตรฐานของการสร้างวัฒนธรรมและตอกย้ำมิติของเสถียรภาพและเอกภาพที่มั่นคงของพุทธศาสนา ผู้เรียนจะมองไม่เห็นความซับซ้อนของความเชื่อหลายแบบที่ทับซ้อนอยู่ในพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ ไสยศาสตร์และอำนาจเหนือธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในวิถีชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ และดำรงอยู่ร่วมกับพุทธศาสนามาตลอดและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

กระทรวงศึกษาธิการทำให้พุทธศาสนาเป็นเขตแดนที่บริสุทธิ์และปราศจากการเกี่ยวข้องและมีปฏิสัมพันธ์กับความเชื่ออื่นๆ ที่คนท้องถิ่นใช้ดำเนินชีวิตในเงื่อนไขทางการเมือง เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างกลุ่มที่ไม่คงที่ ผู้เรียนจะไม่เข้าใจพลวัตของศาสนาในบริบททางเชื้อชาติ ชนชั้น กระแสชาตินิยม ระบบทุนนิยม

และการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์ ผู้เรียนจะมองเห็นแต่เพียงหลักคำสอน พุทธสาวก ประวัติศาสตร์ พุทธสุภาษิต ประเพณี พิธีกรรม และวันสำคัญทางศาสนาที่ต้องอ่านท่องจำในห้องเรียน ผู้เรียนจะไม่เห็นการตอบโต้ของลัทธิย่อยในพุทธศาสนาที่มีหลากหลายที่ปรากฏขึ้นในท้องถิ่นและในช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากกระทรวงศึกษาธิการต้องการทำให้ผู้เรียนเข้าใจพุทธศาสนาในแนวทางที่มีเอกภาพและมั่นคง เป็นเนื้อเดียวกับสถาบันกษัตริย์และการปกครองของรัฐ ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมของพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องเฉพาะแต่พิธีกรรมทางศาสนา เช่น การสวดมนต์ การถือศีล การบรรพชาอุปสมบท การทำบุญตักบาตร พิธีเวียนเทียน พิธีทอดกฐิน ถวายสังฆทาน เป็นต้น ผู้เรียนจะไม่เข้าใจความซับซ้อนและการเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมเหล่านั้นในเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป เช่น ไม่เข้าใจว่าทำไมในวัดหลายแห่งเต็มไปด้วยการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากลัทธิและความหลายที่ หลากหลาย มีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีได้บัญญัติไว้ในคำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้เรียนจะไม่เข้าใจว่าเพราะเหตุใดคนไทยจึงเข้าวัดไปเพื่อขอโชคลาภ และแสวงหาความสำเร็จทางวัตถุ อันเป็นผลมาจากสังคมแบบทุนนิยมและการแข่งขันทางเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างคนกลุ่มต่างๆ

การเรียนวัฒนธรรมทางศาสนาโดยท่องจำหลักคำสอนและพิธีกรรมทางศาสนา จึงเป็นการเรียนที่มีได้สอนให้ผู้เรียนเข้าใจวิถีชีวิตของมนุษย์ที่มีปฏิสัมพันธ์กับศาสนาในเงื่อนไขที่แตกต่างกัน แต่เป็นการสอนที่มุ่งเน้นการท่องจำตามสูตรสำเร็จที่ทำให้นักเรียนเป็นผู้จดจำข้อมูลที่มาภายมหาศาลอันเป็นผลพวงของฐานคิดแบบเน้นพัฒนาการทางสมองและสติปัญญาของบุคคล (cognitive capacities) ซึ่งต้องการทำให้ผู้เรียนคิดแยกเหตุผลว่าจะไรดีและไม่ดี เป็นวิธีการสอนที่ตอกย้ำวิธีคิดแบบคู่ตรงข้ามซึ่งผู้เรียนต้องตัดสินใจว่า “วัฒนธรรม” แบบไหนที่ดีงามและไม่ดีงาม การสอนภายใต้ฐานคิดและกระบวนทัศน์ของจิตวิทยาการรู้คิด (cognitive psychology) (Wertsch 1993) ดังกล่าวนี้อย่างทำให้ผู้เรียนมองวัฒนธรรมเป็นวัตถุ เป็นสิ่งที่มีกฎระเบียบแบบแผนที่ชัดเจนตายตัว เป็นความรู้ที่สามารถท่องจำและพิสูจน์ความจริงที่มีหนึ่งเดียว (objective knowledge) มากกว่าจะทำความเข้าใจในมิติการใช้ชีวิตภายใต้เงื่อนไขของสังคม ซึ่งคนแต่ละกลุ่มต่างสร้างความหมายและอัตลักษณ์ทางศาสนาและความเชื่อที่ไม่เหมือนกันและไม่ได้เป็นไปในทางเดียวกัน

2) การตอกย้ำระบบอาวุโส การเชื่อฟังผู้ใหญ่และการเป็นคนดี

ในการสอนเรื่องหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม กระทรวงศึกษาธิการตอกย้ำให้นักเรียนเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ได้แก่ ตักตุนกฎเกณฑ์ การไหว้ผู้ใหญ่ รักษาภิรียมารยาท เคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ ครูและผู้มีพระคุณ ปฏิบัติตามกฎระเบียบ ข้อตกลงของครอบครัวและโรงเรียน หน้าที่ของนักเรียนจะถูกกำหนดไว้อย่างตายตัวว่าต้องปฏิบัติตามสิ่งที่พ่อแม่และครูวางกฎเอาไว้แล้ว ทั้งนี้คาดหวังว่าเมื่อนักเรียนปฏิบัติตามกฎระเบียบทั้งหลายจะช่วยให้เป็นคนดี เป็นผู้ที่อยู่ในโอวาท มีระเบียบวินัย มีมารยาท อ่อนน้อม และทำสิ่งต่างๆตามที่ผู้ใหญ่สั่งสอน การสอนเหล่านี้เป็นการสอนให้ผู้เรียนเชื่อมั่นในระบบควบคุมของผู้มีฐานที่สูงกว่า นั่นคือผู้ใหญ่จะมีความชอบธรรมในการสร้างกฎระเบียบ ในขณะที่ผู้น้อยหรือเด็กจะต้องไม่ดื้อรั้นและต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด การแบ่งแยกผู้น้อยออกจากผู้ใหญ่ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ เป็นการสร้างวัฒนธรรมที่สอนให้เด็กปฏิบัติตามคำสั่ง ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้กฎกติกาของโรงเรียน

โรงเรียนจึงกลายเป็นแบบจำลองที่ผลิตพลเมืองให้กลายเป็นผู้ที่รับคำสั่งและนำคำสั่งไปปฏิบัติตาม มิใช่เป็นพื้นที่ของการเรียนรู้ประสบการณ์ที่หลากหลายของคนที่มีฐานะและชนชั้นที่ต่างกัน นักเรียนจะไม่มีโอกาสตั้งคำถามเกี่ยวกับกฎระเบียบข้อบังคับและกติกาที่ครูสร้างขึ้น นักเรียนจะไม่มีโอกาสเสนอแนะความคิดเห็นหรือสะท้อนปัญหาที่เกิดจากกฎระเบียบที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ในทางตรงกันข้าม ครูจะเป็นผู้วางกรอบข้อบังคับต่างๆให้นักเรียนเชื่อฟัง ซึ่งเป็นเพียงการปฏิบัติตนภายใต้เงื่อนไขของการเรียนการสอน มากกว่าที่จะทำให้นักเรียนเข้าใจถึงสถานการณ์ที่คนกลุ่มต่างๆจำเป็นต้องใช้กฎระเบียบเพื่อเป้าหมายในการดำเนินชีวิต ถึงแม้ว่ากระทรวงศึกษาธิการต้องการทำให้นักเรียนรู้จักหน้าที่และความรับผิดชอบของตนเอง รวมถึงการรู้จักสิทธิและเสรีภาพตามระบอบประชาธิปไตย แต่การเรียนรู้ดังกล่าวเกิดขึ้นจากฐานคิดที่ว่าสังคมมีกฎระเบียบที่ตายตัวและประชาชนต้องทำหน้าที่ของตนเองเพื่อค้ำจุนให้สังคมดำรงอยู่อย่างสงบสุข

สิ่งที่นักเรียนไม่สามารถเข้าใจได้คือกระบวนการสร้างชาติให้เป็นระเบียบวินัย ภายใต้การปกครองแบบประชาธิปไตยที่ผู้นำได้ใช้วิธีคิดแบบตะวันตกมาเป็นแนวทางในการจัดระเบียบสังคม นักเรียนจะไม่เข้าใจว่าประวัติศาสตร์ชาติแบบรัฐไทยสมัยใหม่

ต้องการทำให้ชาติมีอารยะและความทันสมัยแบบตะวันตกอย่างไร ทำไมผู้ปกครองจึงต้องพัฒนาชาติด้วยการใช้ความรู้วิทยาศาสตร์มาเป็นตัวกำหนดเป้าหมายทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ทำไมรัฐจึงเลือกพัฒนาเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมและระบบทุนนิยม ในขณะที่รากฐานสังคมไทยเต็มไปด้วยกลุ่มผู้ทำงานในภาคเกษตรกรรม นักเรียนจะถูกสอนให้ท่องจำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสถาบันชาติและความเป็นไทย แต่จะไม่เข้าใจว่าสิ่งที่เป็นท้องถิ่นมีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาสมัยใหม่อย่างไร นักเรียนจะมองไม่เห็นการต่อสู้ทางชนชั้นของกลุ่มเกษตรกรที่ยากจนที่ถูกนายทุนและนักการเมืองลิตรอนลิทธิในที่ดินทำกิน นักเรียนจะเห็นแต่เพียงขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวนาที่ส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ แต่จะไม่เห็นความทุกข์ยากของชาวนาภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่เอารัดเอาเปรียบ

กระทรวงศึกษาธิการจะไม่เปิดพื้นที่ให้นักเรียนมีโอกาสตั้งคำถามและถกเถียงเกี่ยวกับกฎระเบียบทางสังคม จะไม่มีโอกาสพูดถึงปัญหาความขัดแย้งทางชนชั้นและความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจน จะไม่มีโอกาสวิพากษ์วิจารณ์นโยบายและกฎหมายที่รัฐได้กำหนดขึ้น แต่จะถูกสอนให้เชื่อฟังและยอมรับวัฒนธรรมที่ยกย่องคนดีและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นมรดกของชาติ ประเด็นความขัดแย้งและความไม่ลงรอยที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นจะไม่ถูกนำมาเป็นบทเรียน แนวทางการสอนดังกล่าวนี้ส่งผลให้นักเรียนมองประวัติศาสตร์สังคมไทยในแบบที่สงบนิ่งและมีระเบียบที่สวยงาม สิ่งที่ทำให้นักเรียนทำได้คือการเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นนักเรียนที่ดีของโรงเรียน การแสวงหาภูมิปัญญาชาวบ้าน การหาคนที่ทำประโยชน์เพื่อสังคม การหาผู้ที่เสียสละเพื่อส่วนรวม และการยกย่องเชิดชูผู้นำที่นำความเจริญมาสู่ประเทศชาติ อาจกล่าวได้ว่าบทเรียนในหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ไม่เคยนำปัญหาสังคมมาเป็นโจทย์เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนรู้จักตั้งคำถามและวิพากษ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม

3) การมองเห็นแต่วัฒนธรรมเชิงวัตถุ

ในการสอนเกี่ยวกับวัฒนธรรม สิ่งที่ทำให้นักเรียนมักจะได้รับก็คือการมองเห็นวัฒนธรรมที่จับต้องได้ ไม่ว่าจะเป็นประเพณี พิธีกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ สิ่งของ สิ่งประดิษฐ์ งานช่าง ศิลปะ หัตถกรรม เครื่องแต่งกาย อาหาร ภาษา ดนตรี บทเพลง กวีนิพนธ์ นาฏศิลป์ การละเล่นพื้นบ้าน ศาสนสถาน และสถาปัตยกรรมซึ่งปรากฏอยู่

ในห้องถิ่นต่างๆ สิ่งเหล่านี้เป็นภาพตัวแทนของวัฒนธรรมไทยที่งดงามที่ถูกสืบทอดมาจากยุคสมัยต่างๆ ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี รัตนโกสินทร์ วัฒนธรรมในลักษณะนี้จะอยู่นอกพรมแดนการใช้ชีวิตของคนซึ่งยังมีเรื่องของ การต่อสู้ภายใต้ความขัดแย้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ อันเป็นโลกทางสังคมที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง ในขณะที่นักเรียนจะถูกสอนให้เชื่อว่ามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้กำลังถูกคุกคามจากอิทธิพลจากภายนอก นำไปสู่การมองวัฒนธรรมต่างชาติเป็นเรื่องอันตรายและเป็นตัวบ่อนทำลายความดีงามทางวัฒนธรรมของชาติ นักเรียนจะถูกสอนให้แยกความเป็นไทยออกจากความเป็นสากล โดยมองว่าวัฒนธรรมไทยมีรากเหง้าต่างไปจากชาติอื่นและช่วยสร้างเอกลักษณ์ที่งดงาม

นักเรียนจะสอนให้ท่องจำแหล่งอารยธรรมและมรดกวัฒนธรรมในตะวันตก เอเชียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งบ่งชี้ถึงความเจริญทางศิลปวิทยาการ เรียนรู้เกี่ยวกับการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ การสำรวจทางทะเล การปฏิวัติอุตสาหกรรม แนวคิดชาตินิยม การล่าอาณานิคม อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกที่มีผลต่อพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก ความรู้เหล่านี้ทำให้นักเรียนเห็นศูนย์กลางของอารยธรรมและความเจริญทางเทคโนโลยีซึ่งเป็นการชี้ความแตกต่างระหว่างเอกลักษณ์ของชนชาติต่างๆ แต่สิ่งที่นักเรียนไม่ถูกสอนคือการดำรงอยู่ของชนเผ่าพื้นเมืองและกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายที่อาศัยอยู่ในดินแดนของรัฐชาติสมัยใหม่ นักเรียนจะมองไม่เห็นการข่มเหงและการเอาเปรียบทางชาติพันธุ์ที่ผู้ปกครองของรัฐเข้าไปครอบงำและควบคุมคนพื้นเมืองให้ปฏิบัติตามกฎระเบียบของชาติ นักเรียนจะมองไม่เห็นความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทยที่สร้างวัฒนธรรมของตนเองต่างไปจากวัฒนธรรมแบบชาตินิยม ในทางตรงกันข้าม นักเรียนจะถูกสอนให้ท่องจำสัญลักษณ์และเอกลักษณ์ของชาติ เช่น เพลงชาติไทย ตัวอักษรไทย อาหารไทย เครื่องแต่งกายไทย เป็นต้น

นอกจากนั้น นักเรียนจะถูกสอนให้มองแหล่งวัฒนธรรมในฐานะเป็นสถานที่ท่องเที่ยว เช่น วัด โบราณสถาน อาคารและสถาปัตยกรรมโบราณ นักเรียนจึงมองวัฒนธรรมที่แสดงออกในเชิงกายภาพ แต่มองไม่เห็นวิถีชีวิตของคนในห้องถิ่นที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการแข่งขันทางเศรษฐกิจ นักเรียนไม่เข้าใจว่าทำไมวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์จึงต่างไปจากวัฒนธรรมชาติ นักเรียนไม่รู้ว่ามีปัญหา

ท้องถิ่นสะท้อนโลกทัศน์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยอย่างไร นักเรียนจะไม่ว่าความขัดแย้งและการไม่ลงรอยทางวัฒนธรรมเป็นผลมาจากลัทธิชาตินิยมที่เกิดขึ้นในระบบราชการอย่างไร สิ่งที่นักเรียนไม่สามารถเข้าใจได้คือการดำรงอยู่ร่วมกันและผสมผสานทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ซึ่งคนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนเองมายาวนานผ่านการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมที่ซับซ้อน สิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรมไทย” จึงมิได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยว แต่เป็นผลผลิตของการปรับเปลี่ยนเชื่อมโยงและสร้างใหม่อยู่ตลอดเวลาจากกลุ่มคนที่แตกต่างหลากหลายในแง่หนึ่ง นักเรียนจึงมองเห็นวัฒนธรรมของคนอื่นที่มีใช้เอกลักษณ์ไทย เป็นเสมือนพรมแดนที่แยกกันอยู่อย่างเอกเทศ นักเรียนจะถูกสอนให้รับรู้ถึงการมีอยู่ของ “วัฒนธรรมอื่น” เพื่อที่จะจดจำว่าควรจะมีปฏิบัติตัวเพื่อสื่อสารกับคนอื่นได้ถูกต้อง แต่ไม่เข้าใจว่าวัฒนธรรมต่างๆ เชื่อมโยง แลกเปลี่ยนและแทรกตัวข้ามกันไปมาอยู่ตลอดเวลา

การสอนให้เข้าใจวัฒนธรรมเชิงวัตถุแบบแยกกันอยู่ในขอบเขตของใครของมัน เป็นผลมาจากฐานคิดที่ขีดเส้นแบ่งขอบเขตสังคมและวัฒนธรรมให้เป็นระบบและโครงสร้างที่ตายตัว เพื่อให้ให้เห็นว่ามนุษย์จะใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมเพื่อเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวและการสร้างเอกลักษณ์ชาติได้อย่างไร วัฒนธรรมเชิงวัตถุนี้จึงตอกย้ำวิธีคิดแบบชาตินิยมที่บดบังความซับซ้อนและการสร้างความสัมพันธ์ร่วมกันของวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในเขตแดนของรัฐสมัยใหม่ รวมทั้งยังเป็นการทำให้เอกลักษณ์ชาติเป็นสิ่งที่ตายตัว ไม่สามารถแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงได้ ความรู้สึกหวงแหนและปกป้องวัฒนธรรมชาติแบบสุดโต่งจึงเกิดขึ้นในระบบการศึกษาขั้นพื้นฐานของประเทศไทย

ข้อเสนอแนะเพื่อการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการเรียนรู้วัฒนธรรม

จากการทบทวนแนวคิดของการเรียนรู้วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในแวดวงจิตวิทยาการศึกษาที่เน้นการพัฒนาผู้เรียนให้มีสติปัญญาเป็นเลิศ ซึ่งทำให้การเรียนรู้วัฒนธรรมในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานของประเทศไทยเป็นเรื่องชาตินิยมและการปฏิบัติตนเป็นคนดี รวมทั้งได้พบข้อจำกัดของการทำความเข้าใจ “วัฒนธรรม” ในฐานะเป็นส่วนที่

แยกขาดจากตัวมนุษย์และมอง “วัฒนธรรม” ในลักษณะเป็นวัตถุที่คงสภาพแบบหยุดนิ่ง เพื่อที่จะก้าวข้ามไปจากการเรียนรู้วัฒนธรรมในแนวนนี้ ผู้เขียนเสนอว่าเราจำเป็นต้องนำข้อถกเถียงและความคิดทางมานุษยวิทยามาพิจารณาอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างระบบนิเวศแห่งการเรียนรู้วัฒนธรรม (culture learning ecosystem) ที่มีรูปแบบและช่องทางที่หลากหลาย รวมทั้งเปิดพื้นที่ที่เป็นมิตรสำหรับแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของคนกลุ่มต่างๆ อย่างสร้างสรรค์ ทั้งนี้ผู้เขียนมีข้อคิดเห็นเพื่อนำไปพิจารณาโดยอาศัยกรอบความคิดของ Bourdieu (1977, 1980) Hasse (2015) และ Ingold (1991, 1993, 2011c) ซึ่งให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนผ่านของชีวิตทางวัฒนธรรมและปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อน ดังต่อไปนี้

1. ทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวที่ไม่หยุดนิ่ง (Continuity)
2. วัฒนธรรมมิใช่เพียงขนบธรรมเนียม ประเพณี ภาษา ศิลปหัตถกรรม ดนตรี หรือนาฏศิลป์ แต่เป็นพรหมแดนของการใช้ชีวิตที่เคลื่อนไหวต่อเนื่องไปข้างหน้า โดยที่มนุษย์จะนำเอาประสบการณ์และบทเรียนในอดีตมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขปัจจุบัน และแสวงหาวิถีที่จะส่งต่อไปยังคนรุ่นต่อไป
3. ชี้ให้เห็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลง (Changeability)
4. การเรียนรู้วัฒนธรรม จำเป็นต้องมองเห็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป โดยทำความเข้าใจว่ามนุษย์ทุกคนมีส่วนเข้าไปปรับแก้ แต่งเติม ปูรังแต่ง และดัดแปลงสิ่งที่เคยคิดและเคยปฏิบัติให้เป็นแบบแผนและวิธีการใหม่ที่ต่างไปจากเดิม โดยมองสิ่งที่เปลี่ยนแปลงในฐานะเป็นประสบการณ์ใหม่ที่ตอบสนองการใช้ชีวิตของคนปัจจุบัน
5. ตระหนักถึงเงื่อนไขและบริบท (Contextuality)
6. การเรียนรู้วัฒนธรรม จำเป็นต้องเชื่อมโยงให้เห็นปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากภาวะเปื้อนทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี และการพัฒนาสมัยใหม่ ซึ่งส่งผลต่อการดำเนินชีวิตและความสัมพันธ์ของผู้คนที่เกี่ยวข้องกันตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ จนถึงระดับโลก
7. มองเห็นการดำรงอยู่ร่วมกัน (Collectivity)
8. การเรียนรู้วัฒนธรรมคือความสามารถที่จะมองเห็นการอยู่ร่วมกันและ

ปฏิสัมพันธ์ที่คนกลุ่มต่างๆ มีต่อกัน ทั้งนี้การอยู่ร่วมกันคือสิ่งบ่งชี้ถึงความแตกต่างทางชนชั้น เชื้อชาติ เพศสภาพ ชั่ววย และปัจจัยอื่นๆ ที่ทำให้มนุษย์มีโอกาสที่ไม่เท่ากัน เมื่อมองเห็นสิ่งเหล่านี้จะทำให้เราเข้าใจคนอื่น และแสวงหาวิธีที่จะโอบอุ้มคนทุกคนให้เดินไปพร้อมกัน

9. เปิดโอกาสให้คนทุกกลุ่มสนทนากัน (Conversation)
10. การเรียนรู้วัฒนธรรม ควรเปิดพื้นที่ให้คนทุกกลุ่มได้พูดคุยสนทนาเพื่อรับฟังปัญหาและเรื่องราวที่กำลังเผชิญ โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ด้อยโอกาส คนชายขอบ และคนที่ถูกเอารัดเอาเปรียบที่ควรมีพื้นที่สำหรับถ่ายทอดความคิดและความรู้สึกที่พวกเขาต้องต่อสู้ดิ้นรนอย่างทุกข์ยากเพื่อเอาชีวิตรอด
11. สำนึกของการวิพากษ์ (Criticizing)
12. การเรียนรู้วัฒนธรรม จำเป็นต้องสนับสนุนให้มนุษย์รู้จักไตร่ตรองและมีสำนึกของการวิพากษ์ โดยชี้ให้เห็นระบบอำนาจที่ไม่ยุติธรรมที่ซ่อนเร้นในสังคม และปิดกั้นสิทธิเสรีภาพในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพื่อกระตุ้นให้สังคมไม่นิ่งเฉยต่อความไม่ยุติธรรมที่เกิดขึ้น

บทสรุป

เจตนารมณ์และเป้าหมายของการเรียนในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ได้ระบุว่าถึงความรู้ความเข้าใจการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม เข้าใจตนเองและผู้อื่น อุดทน อุดกลั่น ยอมรับความแตกต่างและมีคุณธรรมเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติและสังคมโลก จากเจตนารมณ์ดังกล่าวดูเหมือนเป็นเพียงคำอธิบายที่ยังไม่สามารถถ่ายทอดไปสู่วิธีการเรียนรู้และการสร้างเนื้อหาที่บ่งชี้ถึงการยอมรับและตระหนักรู้ในความหลากหลายและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในกลุ่มชาติพันธุ์และคนท้องถิ่นที่ต่อสู้ดิ้นรนอยู่ในกระบวนการสร้างชาติและการพัฒนาไปสู่ความศิวิไลซ์ ซึ่งทำให้คนเหล่านี้ถูกผลักไปอยู่ชายขอบไม่ได้รับการพัฒนาคุณภาพชีวิต เผชิญหน้ากับความเหลื่อมล้ำในหลายด้าน โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ถูกปิดกั้นและ
ไม่มีการนำเสนอในเนื้อหาของการเรียนวัฒนธรรมแต่อย่างใด

ในทางตรงกันข้าม เนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา
และวัฒนธรรมล้วนเต็มไปด้วยการตอกย้ำความเป็นชาติไทยที่มีเอกภาพ เชิดชู
วัฒนธรรมไทยที่ผูกโยงอยู่กับพุทธศาสนา ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับคำสอน
ของพุทธศาสนา เน้นย้ำภูมิปัญญาไทยที่ส่งผ่านผ่านภาษา อาหาร เครื่องแต่งกาย
สถาปัตยกรรม ศิลปหัตถกรรม ดนตรีและนาฏศิลป์ รวมทั้งการสอนประวัติศาสตร์ที่เห็น
แต่เพียงวีรกรรมของพระมหากษัตริย์และผู้นำการปกครอง สิ่งที่ขาดหายไปคือบริบทการ
เปลี่ยนแปลงที่คนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์พยายามสร้างอัตลักษณ์ของตนที่ต่างไป
จากความเป็นไทย การผสมผสานความคิดและความเชื่อที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยน
และสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ที่อยู่นอกกฎระเบียบและจารีตประเพณี รวมถึงความสัมพันธ์
และการเคลื่อนย้ายผู้คนข้ามวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่ทำให้เห็น
ปรากฏการณ์เชื่อมโยงระหว่างความเป็นท้องถิ่นกับความเป็นสังคมโลก สิ่งเหล่านี้ส่งผล
ให้วัฒนธรรมกับวิถีชีวิตของผู้คนมิได้แยกขาดจากกัน ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นในระบบ
การศึกษาของไทยคือกระบวนการทัศน์แบบ “ชาตินิยม” ที่ก่อตัวขึ้นบนระบบคิดแบบ
ปฏิฐานนิยมและอิทธิพลของทฤษฎีคิดที่เน้นความสำเร็จทางสติปัญญาของผู้เรียน
เป็นที่ตั้ง ระบบคิดนี้นอกจากจะทำให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่ต้องแข่งขันกับคนอื่นเพื่อที่จะทำ
ตนเองฉลาดหลักแหลมแล้ว ยังทำให้ผู้เรียนมองเห็นวิชาความรู้ที่เรียนเป็นเพียงสูตร
สำเร็จที่มีไว้จดจำและท่องไปสอบเพื่อให้ได้คะแนนสูงๆ เช่นเดียวกับความรู้วัฒนธรรมที่
เกิดขึ้น ผู้เรียนมอง “วัฒนธรรม” เป็นเรื่องที่อยู่นอกตัวเอง มองเป็นเพียงวัตถุที่ช่วยสร้าง
อัตลักษณ์ของความเป็นชาติไทยและความเป็นคนดีมีคุณธรรมเท่านั้น นักเรียนจะไม่
เข้าใจว่าวิถีชีวิตของตนสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมอย่างไร และมีผลอย่างไร
ในการใช้ชีวิตทางสังคมร่วมกับผู้อื่นที่มีได้มีอัตลักษณ์แบบเดียวกับชาติ

สุดท้ายแล้วผู้เขียนต้องการให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างตัวชี้วัดและเนื้อหา
ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กลับไปทบทวนสิ่งที่เรียกว่า
“วัฒนธรรม” ที่ปรากฏอยู่ในหลักสูตรตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้น
มัธยมศึกษาปีที่ 6 โดยนำความคิดทางมานุษยวิทยาดังที่กล่าวมาข้างต้นไปเป็นหลักคิด
เพื่อพัฒนาเนื้อหาการเรียนรู้อัตลักษณ์ให้สะท้อนความหลากหลายของประชากร

มนุษย์ลดทอนการสร้างมายาคติเกี่ยวกับความเป็นไทยที่งดงาม และก้าวข้ามฐานคิดแบบปฏิสถานนิยม ถ้าคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานเห็นความสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นผู้ที่รู้จักคิดวิเคราะห์และเข้าใจเพื่อนมนุษย์มากขึ้น การเปลี่ยนวิธีคิดเรื่องวัฒนธรรมควรเร่งดำเนินการโดยทันที

บรรณานุกรม

- ชิตชยางค์ ยมาภัย. 2559. “วัฒนธรรมการเรียนรู้ในการเรียนรู้วัฒนธรรมของนักเรียนไทย (ทอง) ดำ.” *วารสารภาษาและวัฒนธรรม* 35 (1): 29-46.
- ทรรศนีย์ รัตนเสถียร. ม.ป.ป. “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวัฒนธรรม.” สืบค้นเมื่อ 8 เมษายน 2565. <https://kywittaya.thai.ac/client-upload/kywittaya/download/-เล่มที่-1-ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวัฒนธรรม-New.pdf>
- แพรว ศิริศักดิ์ดำเกิง. 2552. *ทักษะวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ม.ป.ช. 2554. “ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมและการอยู่ร่วมกันในสังคม.” สืบค้นเมื่อ 8 เมษายน 2565. https://insku.com/idea/-MS_xuWdCfrlhlcQBXYH
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ม.ป.ป. “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550-2554.” สืบค้นเมื่อ 21 เมษายน 2565. https://www.nesdc.go.th/download/article/article_20160323112418.pdf
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. 2551. *ตัวชี้วัดและสาระการเรียนรู้แกนกลาง กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ.
- Anderson-Levitt, Kathryn M. 2011. *Anthropologies of Education: A Global Guide to Ethnographic Studies of Learning and Schooling*. New York: Berghahn Books.
- Angosto Ferrández, Luis Fernando. 2013. “Ways of Living: Tim Ingold on Culture, Biology and the Anthropological Task.” *AIBR: Revista de Antropología Iberoamericana* 8 (3): 285-302.

- Baldock, P. 2010. *Understanding Cultural Diversity in the Early Years*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bera, G. K. 2008. *The Unrest Axle: Ethno-Social Movements in Eastern India*: Delhi: Mittal Publications.
- Bochner, Stephen. 1972. "Problems in Culture Learning." *In Overseas Students in Australia*, edited by Stephen Bochner and Peter Wicks, 65–81. Sydney: University of New South Wales Press.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1980. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Cole, Michael. 1989. "Cultural Psychology: A Once and Future Discipline?" *In Nebraska Symposium on Motivation, 1989: Cross-Cultural Perspectives*, edited by John J. Berman, 279–335. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Erickson, Frederick. 1982. "Taught Cognitive Learning in its Immediate Environments: A Neglected Topic in the Anthropology of Education." *Anthropology and Education Quarterly* 13 (2): 149-180.
- Foreman, Ellice A. 1993. "What is the Difference between Cognitive and Sociocultural Psychology?" *Behavioral and Brain Sciences* 16: 518–519.
- Furnham, Adrian, and Stephen Bochner. 1982. "Social Difficulty in a Foreign Culture: an Empirical Analysis of Culture Shock." *In Cultures in Contact: Studies in Cross-Cultural Interactions*, edited by Stephen Bochner, 161–198. Oxford: Pergamon.
- Hasse, Cathrine. 2015. *An Anthropology of Learning: On Nested Frictions in Cultural Ecologies*. Berlin: Springer.

- Howes, David. 2003. *Sensual Relations: Engaging the Senses in Culture and Social Theory*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Ingold, Tim. 1991. "Becoming Persons: Consciousness and Sociality in Human Evolution." *Cultural Dynamics* 4 (3): 355-78.
- Ingold, Tim. 1993. "A Social Anthropological View." *Behavioral and Brain Science* 16 (3): 526-527.
- Ingold, Tim, ed. 2011a. *Redrawing Anthropology: Materials, Movements, Lines*. Farnham: Ashgate.
- Ingold, Tim. 2011b. *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. Abingdon: Routledge.
- Ingold, Tim. 2011c. "Making Growing Learning." Accessed April 11, 2022. <https://www.ufmg.br/ieat/wp-content/uploads/2015/06/Tim-Ingold-Making-Growing-Learning1.pdf>
- Kruger, Ann C., and Michael Tomasello. 1996. "Cultural Learning and Learning Culture." In *The Handbook of Education and Human Development: New Models of Learning, Teaching and Schooling*, edited by David R. Olson and Nancy Torrance, 369–387. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lave, Jean, and Etienne Wenger. 1991. *Situated learning: Legitimate Peripheral Participation*. New York: Cambridge University Press.
- Lees, Patrick J. 2007. "Beyond Positivism: Embracing Complexity for Social and Educational Change." *English Teaching: Practice and Critique* 6 (3): 48-60.
- Lefa, Baken. 2014. "The Piaget Theory of Cognitive Development: An Educational Implications." *Educational Psychology* 1 (1): 1-8.
- Masgoret, Anne-Marie, and Colleen Ward. 2006. "Culture learning approach to acculturation." In *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*, edited by David L. Sam, and John W. Berry, 58-77. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pepitone, Albert. 1986. "Culture and the Cognitive Paradigm in Social Psychology." *Australian Journal of Psychology* 38 (3): 245-256.
- Rogoff, Barbara, Pablo Chavajay, and Eugene Matusov. 1993. "Questioning Assumptions about Culture and Individuals." *Behavioral and Brain Sciences* 16: 533-534.
- Tomasello, Michael, Ann C. Kruger, and Hilary H. Ratner. 1993. "Cultural Learning." *Behavioral and Brain Science* 16 (3): 495-552.
- Varenne, Hervé and Jill Koyama. 2011. "Education, Cultural Production, and Figuring Out What to Do Next." *In A Companion to the Anthropology of Education*, edited by Bradley Levinson and Mica Pollock, 5064. Malden, MA: John Wiley and Sons.
- Wolcott, Harry. 1982. "The Anthropology of Learning." *Anthropology and Education Quarterly* 13 (2): 83-108.
- Wertsch, James V. (1993). *Voices of the Mind: A Socio-Cultural Approach to Mediated Action*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.